

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شیوه نامه پژوهش و نگارش علمی

دکتر یوسف محمدنژاد عالی زمینی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۱

سرشناسه : محمدنژاد عالی زمینی، یوسف، ۱۳۴۵ -
عنوان و نام پدیدآور : شیوه‌نامه پژوهش و نگارش علمی / یوسف محمدنژادعالی‌زمینی .
مشخصات نشر : تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری : ۳۰۶ص: جدول .
شابک : 978-964-426-557-0
وضعیت فهرست نویسی : فیبا
یادداشت : کتابنامه .
موضوع : گزارش‌نویسی
موضوع : فن نگارش
موضوع : تحقیق -- روش‌شناسی
شناسه افزوده : پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رده بندی کنگره : ۱۳۹۰ ۹ش۳۳/م LB۱۳۶۹
رده بندی دیویی : ۸۰۸/۰۶۶
شماره کتابشناسی ملی : ۲۵۸۵۰۸۷

شیوه‌نامه پژوهش و نگارش علمی

مؤلف: دکتر یوسف محمدنژاد عالی زمینی
ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیر نشر: ناصر زعفرانچی
ناظر چاپ: مجید اسماعیلی‌زارع
نسخه‌پرداز و صفحه‌آرا: فرزانه صادقیان
آماده‌سازی: عرفان بهاردوست
حروف‌نگار: سمانه مطهری
طراح جلد: مجید اکبر کلی
اجرای جلد: عطا... کاویانی
چاپ اول: ۱۳۹۱
تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه
چاپ و صحافی: اتحاد
ردیف انتشار: ۸۲-۹۰
بها: ۹۵۰۰ تومان

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

ISBN 978-964-426-557-0

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۶-۵۵۷-۰

نشانی: تهران، صندوق پستی: ۱۴۱۵۵-۶۴۱۹، تلفن: ۸۸۰۴۶۸۹۱-۳، فاکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

فهرست مطالب

ط	پیشگفتار
ک	مقدمه
۱	فصل اول: پژوهش
۱	مقدمه
۲	۱- تعریف پژوهش
۳	۲- روش علمی
۵	۳- طرح پژوهش
۷	۴- موضوع پژوهش
۹	۵- بیان مسئله
۱۲	۶- بیان اهمیت و ضرورت پژوهش
۱۳	۷- هدف پژوهش
۱۴	۸- فرضیه پژوهش
۱۶	۹- پرسش های پژوهش
۱۸	۱۰- متغیر پژوهش
۲۳	۱۱- سنجش و اندازه گیری
۲۳	۱۱-۱- مقیاس های اندازه گیری
۲۶	۱۱-۲- روایی و پایایی پژوهش
۲۶	۱۱-۲-۱- روایی

و شیوه‌نامه پژوهش و نگارش علمی

۲۸	۲-۲-۱۱- پایایی
۲۹	۱۲- تعریف مفاهیم
۳۳	۱۳- طبقه بندی انواع پژوهش
۳۳	۱-۱۳- انواع پژوهش بر پایه هدف
۳۷	۲-۱۳- انواع پژوهش بر پایه نوع داده ها
۴۶	۳-۱۳- انواع پژوهش بر پایه شیوه گردآوری داده ها
۵۰	۴-۱۳- انواع پژوهش بر پایه داده های در دسترس
۵۲	۱۴- فنون و ابزارهای گردآوری داده ها
۵۷	۱۵- جامعه آماری
۵۷	۱۶- نمونه آماری
۵۷	۱۷- روش های نمونه گیری
۵۸	۱-۱۷- نمونه گیری احتمالی
۶۰	۲-۱۷- نمونه گیری غیراحتمالی
۶۰	۱۸- حجم نمونه
۶۱	۱۹- شیوه های تجزیه و تحلیل داده ها
۶۴	۱-۱۹- تحلیل و تفسیر داده های کمی
۶۸	۲-۱۹- تحلیل داده های کیفی
۷۰	۲۰- چارچوب نظری و مدل تحلیلی پژوهش
۷۱	۲۱- پیشینه پژوهش
۷۴	۲۲- کتابشناسی مقدماتی پژوهش
۷۴	۲۳- محدودیت های پژوهش
۷۵	۲۴- زمان بندی انجام فعالیت ها
۷۵	۲۵- برآورد هزینه های طرح
۷۹	فصل دوم: گزارش پژوهش
۷۹	مقدمه

فهرست ز

۸۰	۱- تعریف گزارش
۸۱	۲- انواع گزارش
۸۱	۲-۱- گزارش غیررسمی
۸۲	۲-۲- گزارش رسمی
۸۲	۲-۲-۱- گزارش شفاهی
۸۵	۲-۲-۲- گزارش کتبی
۹۰	۳- ساختار، عناصر و اجزای گزارش
۹۱	۳-۱- بخش مقدماتی
۱۰۲	۳-۲- متن یا بدنه اصلی
۱۰۶	۳-۳- بخش پایانی (متمم)
۱۱۳	۴- ارزیابی گزارش
۱۱۳	۴-۱- ارزیابی محتوایی گزارش
۱۱۶	۴-۲- ارزیابی ساختاری گزارش
۱۱۹	۵- مقابله و بازخوانی نهایی گزارش
۱۲۱	فصل سوم: مقاله علمی
۱۲۱	۱- تعریف مقاله
۱۲۲	۲- پیشینه مقاله نویسی در ایران و جهان
۱۲۳	۳- انواع مقاله
۱۲۴	۳-۱- مقاله عمومی / غیررسمی
۱۲۸	۳-۲- مقاله علمی - پژوهشی / رسمی
۱۳۴	۴- ساختار مقاله علمی
۱۴۵	فصل چهارم: پایان نامه تحصیلی
۱۴۵	مقدمه
۱۴۷	۱- پژوهش و نگارش پایان نامه
۱۴۷	۱-۱- رده بندی منابع

ح شیوه‌نامه پژوهش و نگارش علمی

۱۴۸	۲-۱- بازیابی منابع
۱۵۰	۳-۱- یادداشت برداری حین مطالعه
۱۵۲	۴-۱- بررسی، دسته بندی و تجزیه و تحلیل یادداشت ها
۱۵۲	۵-۱- نگارش پایان نامه
۱۵۵	۲- ارزیابی اولیه پایان نامه
۱۵۶	۱-۲- ارزیابی محتوایی پایان نامه
۱۵۹	۲-۲- ارزیابی ساختاری پایان نامه
۱۶۲	۳- مقابله و بازخوانی نهایی پایان نامه
۱۶۳	۴- تدوین متن دفاعیه/ خطابه
۱۶۵	۵- ساختار، عناصر و اجزای پایان نامه
۱۶۵	۱-۵- بخش مقدماتی
۱۶۸	۲-۵- متن یا بدنه اصلی
۱۶۹	۳-۵- بخش پایانی(متمم)
۱۷۳	فصل پنجم: آیین نگارش علمی
۱۷۳	مقدمه
۱۷۴	۱- عنوان بندی
۱۷۸	۲- پاراگراف بندی
۱۸۰	۳- شماره گذاری صفحات
۱۸۱	۴- کاربرد شکل ها و جدول ها
۱۸۳	۵- کاربرد اعداد و ارقام
۱۸۵	۶- کاربرد فرمول ها و علامت های ریاضی
۱۸۶	۷- نقل قول ها
۱۸۸	۸- شیوه های ارجاع
۱۹۰	۹- انواع استنادهای علمی
۱۹۵	۱۰- پانوشت ها و پی نوشت ها

فهرست ط

- ۱۹۸ ۱۱- مشخصه های کتابشناختی در فهرست منابع
- ۱۹۸ ۱۱-۱- کتاب
- ۲۱۳ ۱۱-۲- مقاله
- ۲۱۹ ۱۱-۳- گزارش
- ۲۲۰ ۱۱-۴- اسناد دولتی
- ۲۲۱ ۱۱-۵- منابع غیر چاپی
- ۲۲۱ ۱۱-۶- منابع غیرمکتوب (دیداری - شنیداری)
- ۲۲۲ ۱۱-۷- منابع اینترنتی
- ۲۲۳ ۱۱-۸- ارتباط های شخصی نویسنده
- ۲۲۴ ۱۲- قواعد تنظیم فهرست منابع
- ۲۲۵ ۱۳- شیوه املای فارسی
- ۲۲۶ ۱۳-۱- تنوین
- ۲۲۷ ۱۳-۲- تشدید و اعراب گذاری
- ۲۲۸ ۱۳-۳- کسره اضافه
- ۲۲۸ ۱۴- نشانه گذاری
- ۲۴۵ فهرست منابع
- ۲۴۸ پیوست ها
- ۲۴۸ پیوست ۱: طرح نامه پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- ۲۶۳ پیوست ۲: جلسه دفاع از پایان نامه

پیشگفتار

امروزه پیچیدگی های حاکم بر روابط و مناسبات انسانی، چه در حوزه مناسبات فردی و چه در حوزه روابط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایجاب می کند که هم افراد و هم هر یک از گروه ها، سازمان ها و نظام های موجود با تکیه بر شناخت گذشته و بررسی و تحلیل وضع موجود، به چشم اندازی روشن برای سیاستگذاری، راهبرد گزینی و برنامه ریزی دست یابند. رسیدن به چنین چشم اندازی، صرف نظر از عوامل مختلف آن، قطعاً در گرو تدوین و اجرای طرح های پژوهشی در دانشگاه ها و نهادهای علمی و تحقیقاتی، و انتشار نتایج و دستاوردهای این پژوهش ها خواهد بود.

طرح پژوهش، به منزله نقشه اولیه، نخستین گام عملی پژوهشگر برای اجرای پژوهش های علمی است. چنانچه این طرح ساختاری ضعیف داشته باشد، نتیجه نهایی آن نیز سست و نامطمئن خواهد بود؛ اما اگر دارای ساختاری استوار و منسجم باشد، احتمال اینکه نتیجه پایانی آن از ارزش علمی و اطمینانی بالاتر برخوردار شود، بیشتر خواهد بود. به همین دلیل، پژوهشگران همواره می کوشند با تدوین طرحی محکم و منسجم، تا حد امکان، بر اطمینان بخش بودن دستاوردهای پژوهش خود بیفزایند. به طور طبیعی، دستیابی به این قابلیت و مهارت، مستلزم آگاهی از اجزا و مشخصه های اصلی چنین طرحی است. از سویی رهبران جامعه علمی و مدیران نهادهای پژوهشی، با آگاهی از این واقعیت به

ل شیوه نامه پژوهش و نگارش علمی

دنبال آنند که با برنامه ریزی‌ها و شیوه‌های مختلف، زمینه‌ها و امکانات لازم را برای کسب مداوم و مطلوب این قابلیت‌ها و مهارت‌ها برای پژوهشگران فراهم آورند.

انتشار نتایج و دستاوردهای پژوهش در قالب انواع گزارش علمی، اعم از کتاب، مقاله، گزارش تحقیق، سخنرانی، پایان نامه تحصیلی و ...، گام دوم و مکمل پژوهشگر در زمینه تولید و توزیع دانش به شمار می‌رود. اهمیت برداشتن چنین گامی که به ترویج نظام مند دانش و توسعه گفتمان علمی در جامعه می‌انجامد، اگر مهم تر از گام نخست نباشد، قطعاً کم اهمیت تر از آن نیز نیست.

بر همین اساس، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در صدد برآمد با به‌کارگیری روش‌های گوناگون، از جمله در دسترس قرار دادن جدیدترین منابع علمی مرتبط با روش تحقیق، برگزاری دوره‌های دانش‌افزایی برای اعضای هیأت علمی و کارشناسان پژوهشی و تشکیل کارگاه‌های آموزشی، به تقویت مهارت‌های عملی پژوهشگران خود در زمینه اجرای طرح‌های پژوهشی و انتشار هماهنگ نتایج آنها در قالب گزارش‌های علمی و فنی، مقاله، کتاب، سخنرانی و مانند آن اقدام کند. تهیه و تدوین شیوه نامه پژوهش و نگارش علمی، نیز جزئی از مجموعه اقداماتی است که پژوهشگاه در این زمینه انجام داده است.

تهیه و تدوین شیوه نامه حاضر، به پیشنهاد رئیس محترم پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، جناب آقای دکتر حمیدرضا آیت‌اللهی، و راهنمایی و مشاوره آقایان دکتر شهرام یوسفی‌فر، معاون محترم پژوهشی، و دکتر ابوالقاسم رادفر، رئیس محترم پژوهشکده ادبیات، و همکاری سرکار خانم مهندس سمانه مطهری، به عنوان کارشناس و همکار اصلی طرح، انجام شده است. افزون بر این، تعدادی دیگر از استادان و همکاران ارجمند پژوهشگاه، به ویژه آقایان دکتر تقی پورنامداریان، دکتر عبدالحسین فرزاد، دکتر عبدالرحمن حسنی‌فر و دکتر علیرضا تاجداری، این مجموعه را مطالعه و رهنمودهایی

پیشگفتار م

فرموده اند. از همه این بزرگواران سپاسگزارم.

یوسف محمدنژاد عالی زمینی

عضو هیأت علمی پژوهشکده ادبیات

مقدمه

پژوهش و نگارش علمی، یکی از مهم ترین راه های شناخت، تولید و گسترش علم و فناوری و جز آن در جهان معاصر به شمار می رود؛ چنانکه این رویکرد را می توان شالوده توسعه علمی، فنی و ... در کشورهای مختلف دانست. رویکردی که در آن طی یک مرحله با استفاده از انواع شیوه ها و ابزارها ادراکات و کشف هایی تازه روی می دهد و مبتنی بر آنها نظریاتی جدید شکل می گیرد، و در مرحله ای دیگر این نتایج و دستاوردها در قالب گزارش پژوهش، کتاب، مقاله، پایان نامه تحصیلی و ... به صورتی منسجم، پذیرفته شده و مدون به همگان، به ویژه جامعه علمی، عرضه می شود. به طور طبیعی، نتیجه چنین فرایندی افزون بر دستیابی به شناختی نوین در عرصه علم و فناوری، توزیع گسترده و سهیم کردن دیگران در بهره مندی از آن و نیز در معرض نقد گذاردن تئوری های جدید است، که این خود مقدمه ای است برای اجرای پژوهش و احیاناً دستاوردی جدیدتر.

کتاب حاضر با این رویکرد تدوین شده است که مشخصه های عمده فرایند یاد شده را در چارچوب دو مبحث اصلی «پژوهش» و «نگارش» علمی تشریح کند. بر همین اساس، فصل اول این کتاب به پژوهش اختصاص داده شده که در آن ضمن بیان کلیاتی درباره مفاهیم پژوهش، روش علمی و طرح پژوهش، مشخصه های اصلی

ع شیوه نامه پژوهش و نگارش علمی

طرح پژوهش، یعنی موضوع، بیان مسئله، بیان اهمیت و ضرورت، هدف، فرضیه ها، پرسش ها، متغیرها، سنجش و اندازه گیری، روایی و پایایی، طبقه بندی انواع پژوهش، پیشینه، زمان بندی اجرا و برآورد هزینه های پژوهش، توصیف گردیده است.

فصل دوم کتاب، شامل بررسی ابعاد مختلف گزارش پژوهش است که در آن به این موضوعات اصلی پرداخته شده است: طبقه بندی گزارش، اعم از گزارش رسمی و غیر رسمی، گزارش شفاهی، گزارش کتبی، طرح نامه و گزارش تحقیق، ساختار، عناصر و اجزای گزارش، ارزیابی و مقابله و بازخوانی نهایی گزارش.

در فصل سوم کتاب که به بحث مقاله علمی اختصاص دارد، علاوه بر بیان کلیاتی درباره مفهوم «مقاله» و پیشینه مقاله نویسی در ایران و جهان، به طبقه بندی و توضیح انواع مقاله عمومی، مقاله های علمی - پژوهشی، علمی - ترویجی، مروری، دانشنامه ای، آی.اس.آی و آی.اس.سی اشاره گردیده است.

فصل چهارم کتاب نیز به مبحث پایان نامه تحصیلی اختصاص دارد که در آن از مراحل مختلف پایان نامه نویسی، از جمله پژوهش و نگارش پایان نامه، شامل رده بندی و بازایی منابع، یادداشت برداری حین مطالعه، بررسی، دسته بندی و تجزیه و تحلیل یادداشت ها، نگارش پایان نامه، ارزیابی پایان نامه، تدوین خطابه و ساختار و اجزای پایان نامه، بحث شده است.

سرانجام اینکه فصل پنجم کتاب، دربردارنده گزیده ای از برخی قواعد نگارش علمی فارسی است که مهم ترین آنها عبارتند از: عنوان بندی، پارگراف بندی، شماره گذاری صفحات، کاربردهای اعداد و ارقام، شکل ها و جدول ها، فرمول ها و علامت های ریاضی، نقل قول ها، شیوه های ارجاع، انواع استنادهای

مقدمه ف

علمی، پانوشت ها و پی نوشت ها، مشخصه های کتابشناختی، قواعد تنظیم فهرست منابع، املاى فارسى و نشانه گذارى.

فصل اول

پژوهش

مقدمه

پژوهش، یکی از مهم ترین ابزارهای انسان برای کسب آگاهی و کشف حقیقت است و رشد و توسعه جوامع بشری در طول تاریخ، به ویژه در دوران پس از نوزایی در غرب و پی ریزی تمدن جدید در آن سامان، نتیجه پژوهش های علمی است. امروزه نیز اغلب برنامه ریزی ها و فعالیت های معمول انسانی بر پایه این نوع پژوهش ها انجام می شود. می توان گفت که پژوهش علمی اهمیتی اساسی در مناسبات فردی و اجتماعی انسان امروزی دارد و به طور طبیعی در همه ارکان زندگی او ساری و جاری است. از این رو این گونه پژوهش ها در دنیای جدید بیش از پیش محل توجه و تحلیل متفکران و اندیشمندان بزرگ جهان است؛ چنانکه هر کسی از منظری خاص به تعریف این مفهوم پرداخته است.

ویژگی اصلی چنین رویکردی روشمندی و نظام یافتگی آن است که عموماً از آن با عنوان «روش علمی» یاد می کنند. مهم ترین مزیت این روش، فراهم کردن دستورکارها و شیوه نامه های کاربردی استاندارد و پذیرفته شده در زمینه فرایند علمی

۲ شیوه نامه پژوهش و نگارش علمی

و فنی پژوهش است که موضوع یابی، بیان مسئله، تعریف هدف ها، پرسش ها و فرضیه ها، تعیین متغیرها و چگونگی اندازه گیری و سنجش آنها، شیوه ها و ابزارهای گردآوری داده ها، طبقه بندی و روش تحلیل اطلاعات، چگونگی نگارش گزارش پژوهش و مانند آن را در برمی گیرد و هر پژوهشگری ناگزیر است در پژوهش خود به چنین موضوعاتی توجه کند و فعالیت پژوهشی مورد نظرش را براساس آن سامان دهد. به طور طبیعی، انجام دادن چنین کاری در قالب تدوین یک «طرح پژوهش» امکان پذیر خواهد بود که «طرح نامه» یا «فرم/ پیشنهادیه طرح پژوهشی»، چارچوبی است پذیرفته شده برای تشریح عناصر اصلی طرح پژوهش.

۱- تعریف پژوهش

تاکنون بسیاری از اندیشمندان و صاحب نظران جهان تعاریف اصطلاحی گوناگونی از مفهوم «پژوهش» به دست داده اند که بررسی اجمالی و حتی نقل عبارتی آنها حجم زیادی را به خود اختصاص خواهد داد؛ اما در این شیوه نامه، به ضرورت رعایت اختصار، به چند تعریف اصطلاحی کوتاه بسنده می شود. دیویی (۱۹۸۳) پژوهش را «فرایند جستجوی منظم برای مشخص کردن یک موقعیت نامعین» تعریف کرد (سرمد، بازرگان و حجازی، ۱۳۷۶: ۲۲). اندرسون و بارنز (۱۹۸۹) نیز آن را فرایندی دانسته اند که به واسطه آن می توان در باره «ناشناخته» به جستجو پرداخت و به پرسش ها و ابهامات موجود در مورد آن پاسخ داد (همان). این پاسخ ممکن است کلی و ذهنی، نظیر یافته های تحقیقات بنیادی و یا برعکس، جزئی و تجربی، مانند یافته های تحقیقات کاربردی باشد. مارکزیک و همکاران با اشاره به موضوع بالا که هدف پژوهش پاسخگویی به